

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN

ŞƏRQŞÜNASLIQ

JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

2/2026

ISSN 3134-7231

Bakı - 2026

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLİNGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCON

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOĞ ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 2, 2026. – 168 səh. Bakı, BDU, 2026.

OXUYACAQLARINIZ

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

ABDULLAYEVA Gülnarə

**YƏHUDİ PİYUT ƏDƏBİYYATININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ƏNDƏLUSDA
İBRİ DİLİNİN DÜNYƏVİ POEZİYA DİLİNƏ ÇEVRİLMƏSİ**

Stages of Jewish Ewish Piyuth Literature and the Transformation of
Hebrew into a Secular Poetry Language in Andalus

11

ARASLI Nüşabə

ARİF VƏ NƏVAİ

Arif and Navai

19

ƏLİYEVƏ Nərmin

**HƏBİB SAHİRİN POEZİYASINDA MİLLİ AZADLIQ HƏRƏKATININ
BƏDİİ-İDEOLOJİ TƏCƏSSÜMÜ**

The Artistic-Ideological Embodiment of the National Movement in Habib
Sahir's poetry

30

HÜSEYNOV Rafael

**BABA TAHİR IN HIS POETRY: DIVINE LOVE, WORDLY LOVE, AND
HUMAN RIGHTS**

Baba Tahir poeziyasında ilahi məhəbbət, dünyəvi sevgi və insan haqları

37

XƏNDAN Aydan

TÜRK POEZİYASINDA PARNASÇI ŞAİRLƏR

Parnassian Poets in Turkish Poetry

73

SADIQOVA Rəhilə

**ƏMƏVİLƏR DÖVRÜ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİNDƏ QADINLARIN
MÖVQEYİ**

The Status of Women in the Literary and Cultural Milieu of the Umayyad
Period

79

DİLÇİLİK

ƏHMƏDOVA Nailə

**YAPON DİLİNDƏ FEİL VƏ FELİ SİFƏTİN QURULUŞUNUN,
AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

Comparative Analysis of the Structure of Verbs and Verbal Adjectives in
Japanese and Azerbaijan

93

MƏMMƏDOVA Əsmət xanım

**FARS DİLİNİN FONOTAKTİK SİSTEMİ VƏ FONETİK PROSESLƏRİN
MORFOLOJİ FUNKSİONALLIĞI**

The Phonotactic System of the Persian Language and the
Morphophonological Functionality of Phonetic Processe

100

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

HÜSEYNOV Rafael

ÖMƏR XƏYYAMIN NOVRUZ NAMƏSİ

Omar Khayyam's Letter on Nowruz

115

NƏSİBOVA Aytən

ROBERT HİLLENBRAND. ŞAHNAMƏ VƏ PERSİYANIN İLLÜSTRASIYALI KİTABI

Robert Hillenbrand. The Shahnama and the Persian Illustrated Book

129

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

ƏQİQ CƏFƏRZADƏ Gülnar

“QƏSİDE-Yİ ŞİNİYYƏ” VƏ YA “MERAT ÜS-SƏFA” (“Xaqani Şirvaninin ərəbcə qəsidələrinin izi ilə” monoqrafiyası əsasında)

Qaside-yi Shiniyya or Mir'at al-Safa (Based on the Monograph “In the Footsteps of Khaqani Shirvani’s Arabic Qasidas”)

145

HÜSEYNOV Rafael

DİSSERTASIYALARA RƏYLƏR VERİLMƏSİ VƏ MÜZAKİRƏLƏRİN APARILMASI PRAKTİKASININ YÜKSƏK ELMİ TƏLƏBLƏRƏ UYĞUNLAŞDIRILMASI ZƏRURƏTİ

The Need to Adapt the Practice of Reviewing and Discussing Dissertations to High Scientific Requirements

153

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

164

Nəşrə dair tələblər

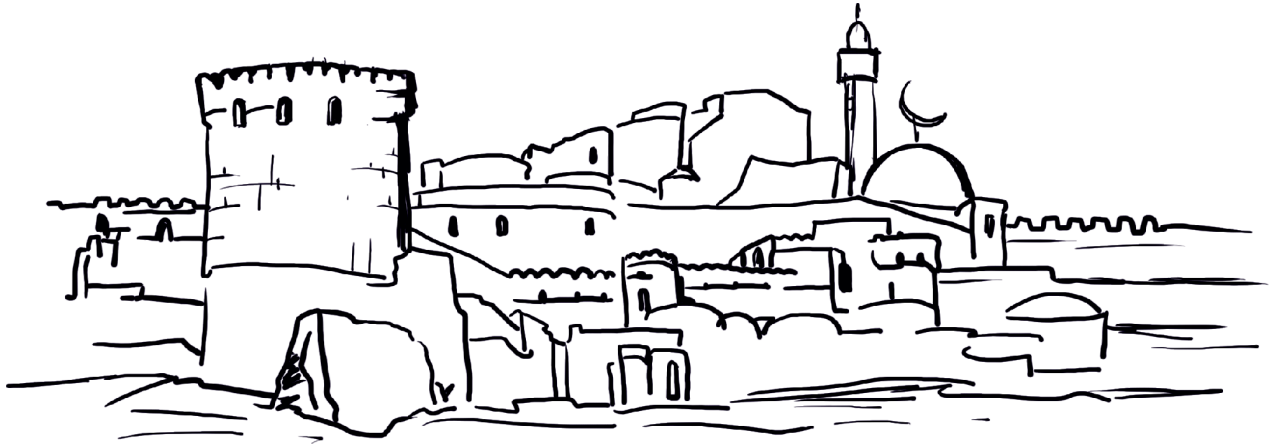
166

Publication requirements

167

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

UOT 821.411.16

DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2026.110.2.001>

YƏHUDİ PİYUT ƏDƏBİYYATININ MƏRHƏLƏLƏRİ VƏ ƏNDƏLUSDA İBRI DİLİNİN DÜNYƏVİ POEZİYA DİLİNƏ ÇEVRİLMƏSİ

GÜLNARƏ ABDULLAYEVA*

Xülasə

Dini ədəbiyyatın bir qolu olan Piyut ədəbiyyatı bu dövrdə həm forma, həm də məzmunca inkişaf edir. Piyut janrını şərti olaraq aşağıdakı dövrlərə bölmək olar: Şərq piyutu dövrü (V–XII əsrlər) və İspan piyutu dövrü və Aşkenaz piyutu dövrü. Yəhudilərin dünyəvi ədəbiyyatı məhz ərəb ədəbiyyatının təsiri ilə çiçəkləndi. Bununla onlar ibri dilinin yalnız dini mövzular üçün deyil, həyatın müxtəlif sahələrinə xas mövzuları əks etdirmək üçün də yararlı olduğunu sübut etmək istəyirdilər. O, ibri dilinin qrammatikasını sistemləşdirmiş və ibri dilinin lüğətini tərtib etmişdi. Bu dövrdə ibri dili o qədər mükəmməlləşmişdi ki, hətta sonrakı əsrlərdə də gündəlik danışmaq dili kimi istifadə olunmamasına baxmayaraq, yəhudi xalqının yadından çıxmamışdı.

Açar sözlər: *Piyut ədəbiyyatı, sufi poeziyası, dövrlərə bölmək, mahnılar*

Giriş

Dini ədəbiyyatın bir qolu olan Piyut ədəbiyyatı bu dövrdə həm forma, həm də məzmunca inkişaf edir. Piyut yeni eranın ilk əsrlərindən yaranmış yəhudi liturgik poeziyasına (“Liturgiya” dedikdə, iudaizmdə dini ibadətin tərkibi və qaydaları başa düşülür. Yunan dilindən tərcümədə “liturgiya” – *ictimai öhdəçilik*, ibri dilində isə “sefer avoda” – *ibadət qaydası* kimi tərcümə olunur) aid janrların ümumi adıdır. Onun yaranma dövrünü VIII əsrə, yaranma məkanını isə İtaliyaya aid edən də var (məsələn, L.Lınç). Piyut janrının böyük bir hissəsi, xüsusilə “Şərq piyutu” (V–XII əsrlər) dualar üçün istifadə olunurdu. Piyutdan, həmçinin, oruc bayramı və digər mühüm günlərə adi dualara poetik əlavə kimi istifadə olunurdu (Nathaniel, 1972: 199). Piyutun əsas məqsədi dua edənlərin dini hissələrini gücləndirmək, onlarda inam və iman oyandırmaq idi. Piyut müxtəlif vacib günlərin əhəmiyyətini, dini ənənələrə əməl etmənin vacibliyini dindarların diqqətinə çatdırmaq istəyirdi. Buna görə də onun əsas mənbələri dini kitablar, ideya və əfsanələrlə bol olan Aqqada, Talmud və Midraş idi. Piyut müəllifləri *paytan* (şair) adlanırdı.

* Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru; Bakı Dövlət Universiteti, Şərqsünaslıq fakültəsi.

1. Yəhudi Piyut ədəbiyyatının mərhələləri

İslam dünyasında, bir qayda olaraq, ibadət və ayinlər Quran ayələrinin oxunması ilə həyata keçdiyindən ortodoks sünni məzhəbində piyutun qarşılığını tapmaq mümkün deyil. Amma təriqət ədəbiyyatında bənzər nümunələr vardır. Məsələn, ənənəvi müsəlman dini ədəbiyyatında piyutun qarşılığı kimi sufi virdlərini göstərə bilərik. Məlumdur ki, müsəlman İspaniyası sufizmin çiçəkləndiyi, sufi təlimlərinin gücləndiyi bir yer idi. Təsadüfi deyildir ki, İbn Ərəbinin məşhur vəhdəti-vücut nəzəriyyəsi də məhz burada yaranmışdır. Sufilər, bir qayda olaraq, səma məclislərində yəhudi piyutuna bənzər himnlər, mahnılar, dualar ifa edirdilər. Çox güman ki, sufi ənənəsinə xas olan bu hal yəhudi sinaqoqlarında oxunan piyutlardan və xristian kilsə nəğmələrindən bəhrələnmişdir.

Piyut janrını şərti olaraq aşağıdakı dövrlərə bölmək olar: Şərq piyutu dövrü (V–XII əsrlər) və İspan piyutu dövrü və Aşkenaz piyutu dövrü. Elmi-nəzəri ədəbiyyatda birinci dövr, həmçinin, “klassik dövr” də adlanır və Bibliya ənənələrinin daşıyıcısı hesab edilir. Burada mövzular tam dinidir, qafiyə sistemi çox zəifdir, bədiilik aşağı səviyyədədir. İkinci dövr İspan piyutları dövrüdür. Mövzuları daha əhatəli olub, fəlsəfi fikirlərlə zəngindir, qafiyə quruluşu ərəb şeirinin qafiyə quruluşundan əxz olunmuşdur. Üçüncü dövr Aşkenaz piyutu dövrüdür.

Piyutların həcmi və mövzusu əsasən misra quruluşu, əlifba və akrostixlə müəyyən olunurdu (akrostix – sətirlərinin baş hərfləri bir söz və ya cümlə əmələ gətirən şeir növüdür). Piyut ədəbiyyatı İsraildə məcburi dua variantlarının müəyyənlişməsi ilə meydana gəlmişdi. Ən qədim anonim piyut nümunələri (təxminən V əsr) özlərinin xarakterik ritmik bölgüsünə görə asanlıqla müəyyən olunur. Piyutlar adətən dörd hissədən ibarət olurdu. Onların üslubu Bibliya üslubiyatına və leksikasına əsaslanırdı ([www. apr. jewteeh.py](http://www.apr.jewteeh.py)).

Piyutlarda vahid qafiyə sistemi, demək olar ki, mövcud deyildi. İlk dəfə olaraq Saadi Qaon (IX–X əsrlər) ədəbi nümunələrin tərtibi üçün xüsusi lüğət və onların qrammatikasını tərtib etdi. Saadi Qaondan sonra yəhudi şeiri uzun və qısa saitlər arasındakı fərqi əsaslanan qafiyə quruluşunu qəbul etdi. Bunun üçün qaçaraq saitlər (şwa və xateflər) istifadə olunmağa başlandı (Gaon, 1948: 264).

VIII–XI əsrlərdə paytarların fəaliyyəti Fələstindən Babilə və Şimali Afrikaya keçdi. Şərq piyutunun son dövründə (X–XII əsrlər) zəif ritimli piyutların yaranması ilə klassik forma tənəzzülə uğradı, əsərlərdə sərbəst söz yaradıcılığı ilə qafiyə sistemi tətbiq olunurdu (Bernşte, 1968: 104-105). Saadi Qaon ilk dəfə olaraq yəhudi liturgiyasına fəlsəfi fikir gətirdi (Neumark, 1968: 510). Həmçinin, ilk dəfə olaraq o, Bibliya ibri dilinə qayıdış prinsipini formalaşdırdı (tsaxot prinsipi – üslubun təmizliyi). Bu prinsip X əsrdə müsəlman İspaniyasında yaranan yeni yəhudi poetik məktəbinin əsas prinsiplərindən birinə çevrildi.

İspaniyada dini poeziyanın özündə də yəhudi poeziyası ərəb poeziyasının bir çox motivlərini qəbul etdi. Ərəblərin gəlişindən piyuta münasibət dəyişdi. Dini hissələrin yüksək lirik-estetik kriteriyalarla ifadəsi piyutda yer almağa başladı. Yosef ibn Aviturdan başlayaraq (X əsrin sonu – XI əsrin əvvəli) İspan paytarları “Şərq piyutu” ənənələrindən uzaqlaşmağa başladılar. Dünyəvi poeziyanın ünsürləri liturgiyaya müdaxilə etməyə başladı. Bu, xüsusilə özünü bir az sonra yaradıcılığında ətraflı söhbət açacağımız Şlomo ibn Qabirolun poeziyasında göstərdi. Əndəlus dünyəvi poeziya məktəbinin bir çox nümayəndələri – İshaq ben Qiat (XI əsrin ikinci yarısı), Moşe ibn

Ezra, Yehuda ha-Levi, xristianların dövründə Abraham ibn Ezra piyut müəllifləri idilər. Onların liturgik poeziyasının mükəmməlliyi yaratdıqları dünyəvi poeziyadan heç də aşağı deyildi, bəlkə də onları üstələyirdi (Rabin, 1990: 41).

2. Əndəlusda ibri dilinin dünyəvi poeziya dilinə çevrilməsi

Orta əsrlər İspaniyasında piyutların dili yeniliklərə daha asan adaptasiya olunurdu. Əndəlus liturgik poeziya məktəbi sillabik – (heca) misrada müəyyən sayda hecaların olması prinsipinə əsaslanırdı. Şərq piyutunun bəzi ənənələri hələ də davam etdirilirdi. Bu dövrdə yaranan bir çox əsrlər özlərinin universallığı ilə seçilir: Yaradanın varlığının sübutu, dünyanın yaranması möcüzəsi, Kainatdakı daimi harmoniya, Allahla birlikdə insan ruhu vasitəsilə əldə olunan xoşbəxtlik. Onlarda, həmçinin, dini paradoksalıq da nəzərə çarpırdı: eyni zamanda, Allaha yaxınlıq və ondan uzaqlıq, dini hisslərin sözlərlə ifadəsinin qeyri-mümkünlüyü və bu hisslərin ifadəsinə olan ehtiyac əsas motivlər idi. Zaman-zaman sufi təliminin təsiri ilə piyutlarda mistik motivlərin daha da güclənməsi müşahidə olunurdu.

İspan paytarlarının üslubu Şimali Afrika, Yəmən, Fələstin, Provans, İtaliya piyutuna böyük təsir göstərmişdi. İspan paytarlarının təsirinə ən az sonrakı dövrün Fransa və Almaniyada yaranmış Aşkenaz piyutu məruz qalmışdı.

Piyut müəllifi olan Şlomo ibn Qabirölun bu səpkidə olan şeirlərindən birinə nəzər salaq.

שחרתיך
שחרתיך ככול שחרי ונפשי
ופרשתי לך כפי ואפי .
לך אהמה בלב צמא, ואדמה
לדל שואל עלי פתחי וספי.
מרמות לא יכילוך לשבתך-
ואולם יש מקומך תוך סעפי!
הלא אצפון בלבי שם כבודך,
וגבר חישקך עד יעבר-פי:
אני על כן אהודה שם אדוני

(Hebrew Verse, 1981: 316). באפי חי אלהים נשמת בעוד.

*Allahın tərifinə ilə
Gecə-gündüz əlimi qaldırmaqla özümü,
Üzümü sənə çevirməklə dualarda Səni axtarıram.
Susayan qəlbimlə Sənin həsrətindəyəm;
Öz kəndərimdə kasıb dilənçi kimiyəm.
Səmanın hündürlüyü Sənin varlığına təsir edə bilməz,
Hələ də fikrimdə Sənin yerin var.
Mən Sənin şərəfli adını qəlbimdə gizlətməyə çalışıram.
Mənim Sənə olan arzum ruhum ağızımdan çıxanadək böyüyəcək.
Buna görə də Allahın ruhu – ruhumda, nəfəsi nəfəsimdə yaşadığı müddətdə mən
Allahı tərif edəcəyəm.*

Bu şeir öz ruhu ilə sufi mistiklərinin poeziyasını xatırladır. İlk iki misrada salikin Allah axtarışları əks olunub. Allaha aparan yolun duadan başlaması dini kitablarda yer

almışdır. Qurani-Kərimdə *“sən Məni çağır (dua et), Mən də cavab verim”* söylənir. Allahı axtaran salikin həsrət odundan susuz (təşnə) olması da sufi poeziyasında geniş yer almış motivlərdəndir. Ğəni olan Allah qarşısında insanın fəqirliyi növbəti misrada əks olunmuşdur. İbn Qabirölun Tanrı axtarışlarını öz qəlbinə yönəltməsi təsəvvüf aləmində geniş rəvac tapmış *“nəfsini (özünü) tanıyan Allahını tanıyar”* konsepsiyasından və bu yolda qəlbin cilalanmasına verilən xüsusi önəmdən doğur.

Əgər ərəb sufi poeziyası piyut şeiri ilə qarşılıqlı faydalanırdısa, ərəb dünyəvi şeiri bütövlükdə yəhudi poeziyasının dünyəvi istiqamətdə inkişafına səbəb oldu. Ərəb şeir üslubu, janrı, motivləri tam olaraq o dövrdə ərəb şairləri ilə sıx əlaqədə olan yəhudi şairləri üçün də nümunə oldu. Bəzən öz şeirini ərəb dilində yazan yəhudi şairləri ibri dilində də şeirlər yazır, yəhudi poeziyasının incilərini yaradırdılar. Müsəlman İspaniyasında ibri dilində saray poeziyası da inkişaf edirdi. Bu dövrdə mərsiyələr, həcvlər, bayram himnləri, mədhiyyələr, məhəbbət və fəlsəfi şeirlər yazılması böyük vüsət almışdı. Siona məhəbbət mövzusunda da şeirlər yazılırdı. Poetik şikayətlər də bu dövrdə geniş yayılmışdı. Əsasən qədim yəhudi dilində yazılan bu şeirlərdə Əhdi-Ətiq süjetləri əks olunurdu.

Müsəlmanların İspaniyada hökmdarlığı dövründə bir çox şəhərlər öz gözəlliyi ilə dünya şöhrəti qazanmışdı. Bu da heç bir şairin gözündən qaça bilməzdi. Demək olar ki, həm ərəb lirikləri, həm də yəhudi şairləri dayanmadan bu şəhərlərin gözəlliyini tərifləyirdilər. Lakin bəzi ərəb liriklərinin şeirlərində buradakı şəhərlərin dağıldığını və bu şairlərin acı-acı ağladığını da görə bilirik. Onlardan ibn Zeydunu, əl-Mötamid ibn Əbbadı və başqalarını misal göstərmək olar. Yəhudi şairləri də gözəlləşən şəhərlərə təriflər yağdırırdılar. Hətta bu şeirlərində belə onlar Sionu yaddan çıxarmır və bu şəhərlərlə Sion torpağını müqayisə edirdilər. Məsələn, Kordova şəhərini tərif edən Dunaş ben Labrat (X əsrin ortaları) deyirdi: *“Sən xoşbəxtsən, Sion isə tülkülərlə parçalanıb”*; Yehuda ha-Levi isə *“qəlbim Şərqdədir”* deyərək Sionu yada salırdı (İvanov, 1998: 71).

Qeyd etdiyimiz kimi, Əndəlus cəmiyyətinin sosial tərkibi müxtəlif xalqları əhatə etmişdir; yerli xalqları təmsil edən romanlar, vestqotlarla yanaşı burada lap qədim zamanlardan yəhudilər də məskunlaşmışlar. Ərəb istilaları ilə bura ərəblərlə yanaşı bərbərlər də ayaq açdı. Ərəblərin gəlişindən sonra əhalinin xüsusi bir təbəqəsi – mosarablar – ərəb dilini mənimsəyib, bu dildə yazıb-yaradan xristianlar da yarandı.

Cəmiyyətdəki rəngarənglik müsəlman İspaniyasının dil xüsusiyyətlərinə də təsir göstərir. X əsrin coğrafiya alimi əl-Maqdisi Əndəlusunu təsvir edərkən yazmışdır: *“Onların dili ərəb dilidir. Amma bu, anlaşılmayan, çətin bir dildir. Bundan əlavə, onların rum dilinə yaxın başqa bir dili də vardır”* (Kraçkovskiy, 1956: 510). Çoxdilli İspaniyada tarix boyu dörd dil yanaşı addımlamışdır:

1) Latın dili arxa plana çəkilsə də, xristian ruhanilərinin ayin və mərasim dini kimi kilsələrdə istifadə olunurdu;

2) Ərəb dili dövlət dili idi; yazı işləri bu dildə aparılırdı. Ərəb dilində məktəblər açılır, bu dil ədəbi dil kimi çiçəklənirdi. Ədəbi dildən başqa ərəb dilinin danışıq forması da mövcud idi ki, bu da fushadan köklü şəkildə fərqlənirdi. Görünür, əl-Maqdisinin eşitdiyi də məhz bu dil idi. Ərəb dialektləri həmişə yerli ləhcələrə xas olan xüsusiyyətləri mənimsəmişlər. İspaniyadakı ərəb ləhcəsi də yerli roman dili ilə qarışmış ondan bəzi xüsusiyyətlər əxz etmişdir;

3) Əl-Maqdisinin rum dilinə bənzətdiyi dil isə yerli xalqların danışıq dili olan roman dili idi. Roman dilində zaman-zaman ərəblər də danışmağa başlamış, xüsusilə xalqların

inteqrasiyası ilə ərəb dialekti yerli xalqlar arasında yayıldığı kimi, roman dili də ərəblər arasında yayılmışdır (Kraçkovskiy, 1956: 510);

4) İspaniyanın qədim sakinlərindən olan yəhudilərin dilinə gəlincə, artıq ərəb istilaları başlayarkən onların bu dildə mükəmməl dini ədəbiyyatı var idi.

Yəhudilərin dünyəvi ədəbiyyatı məhz ərəb ədəbiyyatının təsiri ilə çiçəkləndi. Bununla belə, ilk vaxtlar ərəblərin təsiriylə dünyəvi mövzuda yazan şairlər zaman-zaman dini mövzulara da qayıdırdılar. Ən mömin müsəlmanların belə dünyəvi mövzuda şeirlər yazdığını gördükdən sonra yəhudilər də dünyəvi ədəbiyyata meyil göstərməyə başladılar. Bununla onlar ibri dilinin yalnız dini mövzular üçün deyil, həyatın müxtəlif sahələrinə xas mövzuları əks etdirmək üçün də yararlı olduğunu sübut etmək istəyirdilər. Beləliklə də, İsraniyada yəhudi ədəbiyyatını öyrənərkən ilk növbədə dünyəvi mövzuları vurğulamaq, yəhudi şeirinə ərəb şeirinin təsiriylə dünyəvi mövzuların daxil olduğunu qeyd etmək lazımdır. Yəhudi dünyəvi ədəbiyyatının qaynaqları cərgəsində ilk növbədə ərəb ədəbiyyatını qeyd etmək lazımdır. Yəhudi piyut ədəbiyyatı hələ İslamdan əvvəl inkişaf etmiş olsa da, onun dünyəvi ədəbiyyata təsiri ərəb ədəbiyyatı ilə müqayisədə ikinci plana keçir. Hər bir halda dini ədəbiyyatın inkişafı ibri dilinin inkişafına, onun dünyəvi ədəbiyyat üçün yararlı hala gətirilməsinə səbəb oldu. Əndəlusda ərəb dili hegemon olsa da, yəhudilər məhz ibri dilinin dirçəlməsinə çalışırdılar. Bir yandan ərəb dilçilik elminin inkişafı, bu dövrdə artıq Bəsrə, Kufə, Bağdad kimi qrammatika məktəblərinin yaranmış olması yəhudi alimlərini ibri dilinin qrammatikasını yaratmağa sövq edir, digər tərəfdən isə, ərəb dilindən edilən tərcümələr ibri dilini cilalayır, onu dünyəvi ədəbiyyat üçün yararlı hala salırdı.

Ərəblərin öz dillərinin saflığı uğrunda cidd-cəhd göstərdiyini müşahidə edən yəhudilər də öz dillərinin saflığı uğrunda çalışmağa başladılar. Onların nəzərində ibri dilinin ən saf nümunəsi Tövratda əks olunmuşdur. Onlar öz qrammatika qanunlarının, leksikalarının, düzgün qiraət və yazı qaydalarının əsasında Əhdi-Ətiqi götürüb, ərəblərin Qurana verdiyi önəmi öz dini kitablarına tətbiq edib həm ibri dilini, həm də dil və ədəbiyyatla bağlı elm sahələrini inkişaf etdirməyə çalışırdılar. Ərəblər əgər Quran dilini mükəmməl, ecazkar bir nümunə hesab edib, hər bir mübahisəli fikrin həllini Quranda axtarırdılarsa, yəhudilər eyni fəaliyyəti Tövrata tətbiq edirdilər. Bu cür standartlar ümumilikdə ədəbiyyatın inkişafı üçün buxov olsa da, hər halda Əhdi-Ətiqə xas ibri dilinin inkişafına, onun ədəbi dil kimi formalaşmasına səbəb oldu. Yəni ibri dili çiçəklənsə də, dünyəvi ədəbiyyat üçün də yararlı bir dilə çevrildi.

Ümumiyyətlə, ərəb ağalığı altında yaşayan yəhudilərin, xüsusilə Əndəlus yəhudilərinin nə üçün məhz ibri dilində yazıb-yaratmaları alimləri həmişə düşündürmüşdür. Məsələ burasındadır ki, ərəb dili Əndəlus yəhudilərinin gündəlik danışdığı dili idi. Onlar bu dildə məharətlə yazıb-oxuyurdular. Hətta Rafael Patanın iddia etdiyi kimi, onlar ərəb dilini ibri dilindən də yaxşı bilirdilər (Patai, 1977: 103). Digər tərəfdən, onların istifadə etdikləri metrik sistem ərəb şeirinə xas idi və bu sistemi ibri dilində ifadə etməyin müəyyən çətinlikləri var idi. Rafael Patai yəhudi şairlərinin ərəbcə deyil, ibri dilində yazıb-yaratmağa üstünlük vermələrinin üç səbəbini göstərir:

Birincisi, ibri ədəbiyyatının ənənələri piyut ədəbiyyatına söykənirdi. Piyut, bir növ, Tövrat ədəbiyyatı ilə İspaniyada yaranmış dünyəvi ədəbiyyat arasında əlaqə rolu oynayırdı.

İkinci səbəb yəhudilərin dini heysiyyəti ilə bağlı idi. Ərəbdilli ədəbiyyat Quran ecazkarlığından bəhrələnirdi. Əgər yəhudi şairləri ərəbcə yazsaydılar, bu, onların öz dini kitablarını deyil, Qurani-Kərimi örnək bilməsinə gətirib çıxarardı. Halbuki hər bir

yəhudi məhz Əhdi-ətiqi ecazkarlıq nümunəsi sayırdı və bu səbəbdən də ibri dilində yazmağı da münasib bilirdi.

Üçüncü səbəb isə müəyyən mənada ikinci səbəblə bağlı idi. Ərəbdilli şeir Qurani-Kərimdən alınma iqtibas və təlmihlərlə, poetik obrazlarla zəngin idi. Bu dildə şeir yazmaq həmin poetik ənənələrin təkrarlanmasını tələb edirdi. Bu isə öz dininə bağlı olan şair üçün mümkün deyildi. Təbii ki, ərəbcə yazan yəhudi şair bu iqtibasları Əhdi-ətiqdən də gətirə bilirdi. Yəni Tövrət iqtibaslarını ərəb dilində verə bilirdi. Amma bu da istənilən effekti verməzdi. Çünki hər bir yəhudi üçün Tövrət məhz ibri dilində mükəmməl sayılırdı, necə ki, hər bir ərəb üçün Quran məhz ərəb dilində ecazkar idi. Yəhudilər də ərəblər kimi hətta dünyəvi ədəbiyyatlarında da dönə-dönə Tövrətə, onun hikmətamiz fikirlərinə, bədii obrazlarına müraciət edirdilər (Patai, 1977: 105).

İspaniyada yəhudilərin yaratmış olduğu ədəbiyyatın əsas cəhəti diqlossiya – ikidillilik olmuşdur. Yəhudi şair və ədiblərin ərəb dilini ana dili kimi bilməsi və şeir sənətinin qanunlarını məhz ərəbdilli poeziyadan öyrənməsi diqlossiyyaya gətirib çıxaran əsas amillərdən idi. Ərəb və ibri dillərinin qohum dilər olması da ikidilliliyi asanlaşdırırdı.

Həm tərcüməçilik, həm də ibri dilinin qrammatikasının yaranması bu dili canlandırır.

Bu məsələ ilə bağlı qeyd etmək istərdik ki, ibri dilinin qrammatikasına dair əsər yazanlardan biri də həmin dövrün böyük şair və dilçisi Abraham ben Ezra olmuşdu. Bu dövrdə ibri dilinin inkişafında Kimxi ailəsi böyük rol oynamışdı. Onlardan məşhuru Radak (Rabi David Kimxi) kimi tanınan tərcüməçi olmuşdu. O, ibri dilinin qrammatikasını sistemləşdirmiş və ibri dilinin lüğətini tərtib etmişdi. Bu dövrdə ibri dili o qədər mükəmməlləşmişdi ki, hətta sonrakı əsrlərdə də gündəlik danışmaq dili kimi istifadə olunmamasına baxmayaraq, yəhudi xalqının yadından çıxmamışdı.

Nəticə

Uzun müddət piyut ədəbiyyatı yəhudi dini ədəbiyyatının bir qolu olub. Ərəblərin İspaniyaya gəlişi ilə, bütün sahələrdə olduğu kimi yəhudi ədəbiyyatında da müsbətə doğru dönüş baş verdi. Məhz bu dövrdə, yəni 10-13-cü əsrlərdə piyut dini ədəbiyyat çərçivəsini aşaraq dünyəvi poeziyanın bir hissəsinə çevrildi. Şlomo ibn Qabriol, Yehuda ha-Levi və s. bu kimi şairlər piyutun parlaq nümunələrini yaratdılar. İspaniyada piyut ədəbiyyatının inkişafı ibri dilinə də öz təsirini göstərdi. Məhz bu dövrdə bir sıra dilçi-şairlər ibri dilinin qrammatikasına yeni töhfələr verdilər.

QAYNAQLAR:

1. Bernşte, Simon. (1968) "הזהב תקופת"מ שירה שירי. צט-קונט עמוד. *Hebrew Union College Annual. Volume XVII.* New York. p. 568.
2. Gaon, Saadia. (1948). *The Book of Beliefs and Opinions.* Volume I, New Haven and London: Yale University Press.
3. *Hebrew Verse.* (1981). Edited and translated by T.Carmi. New York: Penguin books.
4. Kravitz, Nathaniel. (1972). *3000 years of Hebrew Literature.* Chicago.
5. Neumark, David. (1968). Saadya's philosophy. *Hebrew union college annual. Volume I.* New York, 503-575

6. Patai, Rafael. (1977). *The Jewish mind*. New-York.
7. רבין חיים.(1990). העברית הלשון תולדות עיקרי. עמוד 62. ירושלים.
8. Иванов, А. (1998). *Путешествие по Андалусии в поисках страны Сефарад*. Москва.
9. Крачковский, И. (1956). *Арабская поэзия в Испании. Избр. соч. Т-II*, Москва – Ленинград.
10. www.eleven.co.ru
11. www.art.jewteen.ru
12. www.jhistory.nfurman.com
13. www.ido.rudn.ru

Stages of Jewish Piyuth Literature and the Transformation of Hebrew into a Secular Poetry Language in Andalus

GULNARA ABDULLAYEVA**

Summary

Piyut literature, a branch of religious literature, develops both in form and content during this period. The Piyut genre can be conditionally divided into the following periods: the period of Eastern Piyut (5th-12th centuries) and the period of Spanish Piyut and the period of Ashkenazi Piyut. The secular literature of the Jews flourished precisely under the influence of Arabic literature. By doing so, they wanted to prove that the Hebrew language was suitable not only for religious topics, but also for reflecting topics specific to various areas of life. He systematized the grammar of the Hebrew language and compiled a dictionary of the Hebrew language. During this period, the Hebrew language had become so perfect that even in the following centuries, although it was not used as a daily spoken language; it was not forgotten by the Jewish people.

Keywords: *Piyut literatures, Sufi poetry, divide into periods, songs*

Этапы развития еврейской Пиютской литературы и трансформация иврита в светский поэтический язык в Андалусии

ГУЛЬНАРА АБДУЛЛАЕВА***

Резюме

В этот период пиютская литература, как раздел религиозной литературы, развивается как по форме, так и по содержанию. Жанр пиют можно условно разделить на следующие периоды: период восточного пиюта (V–XII века), период испанского пиюта и период ашкеназского пиюта. Светская литература евреев процветала именно под влиянием арабской литературы. Тем самым они стремились доказать, что иврит подходит не только для религиозных тем, но и

** PhD in Philosophy, Baku State University, Faculty of Oriental Studies

*** кандидат филологических наук, Бакинский Государственный Университет, Факультет востоковедения

для отражения тем, специфичных для различных сфер жизни. Систематизировали грамматику иврита и составили словарь иврита. В этот период иврит достиг такого совершенства, что даже в последующие века, хотя и не использовался в повседневной речи, не был забыт еврейским народом.

***Ключевые слова:** Пиютская литература, Суфийская поэзия, разделить на периоды, песни.*

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 06.01.2026

Çapa qəbul tarixi: 09.02.2026

Çap olunma tarixi: 10.03.2026